

איך כותבים דמות של ערבי בתיאטרון דובר עברית?

דברים שנאמרו ביום עיון בפסטיבל עכו – ספטמבר 2015
מאת מוטי לרנר

דברים אלה נאמרים בהמשך לטענה שדמויות הערבים בתיאטרון הישראלי נכתבו בהשראת המיתוס של דמות הערבי ששרר בחברה הישראלית עד שנות ה-80 של המאה ה-20. להערכתי משנות ה-80 כתיבת דמות הערבי בדרמה הישראלית השתנתה באופן מהותי. את פריצת הדרך הזאת ראינו למשל במחזה "הפלסטינאית" מאת יהושע סובול, אשר הכיר בכך שדמות איננה נכתבת בהשראה של מיתוס. אלא על ידי חקר הפעולות שלה, היוצרות את עלילת המחזה. ככל שהפעולות מורכבות יותר ועמוקות יותר הדמות מורכבת יותר ועמוקה יותר. על פי הטענה הזאת, אין הבדל בין כתיבת דמות של יהודי לבין כתיבת דמות של ערבי. וזה בעיני כמובן לא נכון. פעולה של דמות – כל דמות – נבנית בתוך עולמה הפנימי של הדמות, והעולם הפנימי הזה הוא תרבותי, פסיכולוגי, דתי, היסטורי חברתי, ופוליטי. אם הדמות היא פלסטינית הקשר כל המרכיבים האלה יבואו לידי ביטוי בפעולה ובתהליך הכתיבה שלה. כלומר אם המחזאי רוצה לכתוב דמות של פלסטיני שיש לה פעולה מורכבת ומרובדת, הוא חייב להכיר את עולמה הפנימי, התרבותי, הפסיכולוגי, הדתי, ההיסטורי, החברתי והפוליטי של הדמות, אשר נוצרו במהלך חייה כפלסטי.

כיהודי שחי רוב הזמן בין יהודים, אני מכיר את יסודות התרבות, הדת, הדינמיקה המשפחתית, ההיסטוריה והפוליטיקה בחברה היהודית, הרבה יותר טוב מכפי שאני מכיר את יסודות התרבות, הדת, הדינמיקה המשפחתית ההיסטוריה והפוליטיקה בחברה הפלסטינית. כלומר, כאשר אני כותב דמות של פלסטיני הבורות לגבי חיי הפלסטינאים בישראל היא המכשול העיקרי, ועליו צריך להתגבר בעבודה קשה בשתי דרכים. הדרך הראשונה, הטבעית והמובנת מאליה היא להיפגש עם פלסטינאים. עד כמה שהדבר אבסורדי, כשאני מסתכל על שלושת ילדי בני ה-28, 31, 22 – לאף אחד מהם אין מכרים ערבים. זה דבר בלתי נסבל ובלתי נסלח. אני מנסה באופן עקבי להיפגש עם פלסטינאים כמה שיותר, ולא רק כשאני כותב מחזה שבו יש דמויות של פלסטינאים. הפגישות הללו הן הזדמנות להיכרות עמוקה, ובעיקר להיווצרות אמפתיה שהיא הכלי העיקרי בו משתמש המחזאי בכתיבה. הדרך השנייה היא לקרוא ספרות, שירה, וספרי היסטוריה שנכתבו על ידי פלסטינאים, וזאת מתוך הנחה שהספרות והנראטיב ההיסטורי משקפים את העולם הפנימי של הפרט ומעמיק את ההיכרות שלי ככותב עם החלקים המודעים בדמויות שלי וגם בחקר התת מודע הקולקטיבי שלהן. מכשול נוסף היוצר אתגר מורכב וקשה במיוחד היא הקושי המתעורר לעיתים אצל הכותב להכיל את פעולת הדמות. דהיינו להרגיש אותה כאילו הוא מבצע אותה, בדיוק כפי ששחקן מרגיש את פעולת הדמות שהוא מגלם. למיטב הבנתי, בלעדי תחושת ההכלה הזאת, אי אפשר לכתוב. כל מחזאי מכיר את הקושי הזה. היטב, בעיקר כאשר הפעולה של הדמות "קיצונית", ולכן קשה יותר להכיל אותה. שייקספיר התמודד עם האתגר הזה בהצלחה כאשר כתב את יאגו ואת ריצ'רד השלישי ואת גונריל ורייגן, בנותיו של ליר. נסתכל למשל בדוגמא ספציפית: האם אני יכול לכתוב דמות במחזה המבוססת על נאיף חוואתמה, אידיאליסט, קומוניסט, מהפכן, שהקים את החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין. האם אני יכול כמחזאי יהודי ישראלי להכיל את הבחירה שלו בטרור, למשל ההתקפה על בית הספר במעלות ב-74? האם אני יכול להכיל את ההנמקות שלה? אני בטוח שההכלה הזאת תהיה כרוכה בקושי רב ותדרוש מאמץ רב. אני

מניח שאחדים מכם רוצים עכשיו לשאול איך כתבתי את דמותו של ד"ר ברוך גולדשטיין במחזה "דוחקי הקץ". ואמנם כתיבת דמותו של גולדשטיין הייתה כרוכה בתחקיר ארוך ומקיף באמצעות אנשים שהכירו אותו, רבנים שלימדו אותו, ספרי הלכה שהוא קרא, וכו' וכו'. אני מניח שאם אכתוב אי פעם את דמותו של נאיף חוואתמה – ואת תהליך ההתמתנות בעמדותיו עד לפגישתו עם עזר וייצמן בהלוויית המלך חוסיין ולחיצת היד ביניהם, אעשה תחקיר דומה, אבל החומרים של התחקיר אודות ברוך גולדשטיין הרבה יותר נגישים בשבילי, גם בגלל השפה, גם בגלל ההיכרות עם ההקשר התרבותי דתי שבו הוא פעיל. במסע להכיר את נאיף חוואתמה האמצעים העומדים לרשותי מוגבלים מאד. אינני מציין את שני המכשולים הללו כדי לרפות את ידי הכותבים, אלא להפך. אני בטוח ששכלול היכולת של הכותבים היהודים בישראל לכתוב דמויות מלאות ומפותחות של ערבים – ולהפך – היא משימה חשובה ונעלה. ההצגה של דמויות מלאות ומפותחות של ערבים על הבמה העברית היא חיונית לדיאלוג בין שתי החברות. היא דומה במהותה למהפכה שיצר אתול פוגארד בדרום אפריקה כאשר העלה מחזות שבהם דמויות הראשיות היו שחורים, ואפשר בכך לקהל הלבן לחוש כלפיהם אמפתיה. בלי האמפתיה הזאת לא נגיע לשום מקום.